

Алтан салган ал позы
Алыптань артых
Алып парчадыр.
Хабырҕабыстанъ хая пирченъ ползындаг тіп,
Ылғап сыхтапчадыр.
Турызыбыстанъ турызып пирченъ ползындаг тіп,
Халых чоны прайзы оорлас, сыхтасча.
— Усхан одыбыс тамысчанъ полза,
Олген позыбыс тіргісченъ полза,
Хас-хачан полза,
Олгенче-парғанча.
Ал кистіне чөрерчкпін тіп,
Ылғап турадыр хыс пала.
Алтын Арығнынъ чүреегі хайнап,
Ах сабдар адынынъ ахсын
Тохтада тартыбысхан, сағын турчадыр:
«Чобағлығнынъ алнында
Чоон төге поладыр,
Чобал турған чоннынъ үчүн,
Чобалыбоғызим ниме зе.
Инегліғиниң алнында
Игір ағас поладыр,
Инеп турған илнинъ үчүн,
Инептеезим ниме зе.
Ах сабдар адып айландыра тартып,
Арғалығ сынға сығып одырғанда,
Алтын Арығ хыс чоохтан килір:
— Чирғинъ чабызы чирде,
Чир пөзігі Хара сыннынъ үстүнде
Алты азыр пастығ
Хара хаянынъ істінде
Позы төреен, позы пүткен
Ай Хара тасты
Алты күннинъ пазында
Көдіріп тастаам.
Арғалығ сыннынъ үстүнде
Хара торааттығ алыпты
Алты күнге дес читірін, көдіріп тастим. —
Иди чоохтанып,
Арғалығ сынға сығып килген;
Аттанъ түзе сегіріп,
Инеп-чобал чөрген алыпты
Орта, чара тастаан.

Хачағ харықтығ хара күренъ сырайлығ
Алыптанъ, хабызып, тартызыбысхан.
Айнынъ, күннинъ чарығы, чабырылып,
тулғалыбысхан.

Алтын Арығ хайди хапса,
Алып кізі сах ідөк хаап турадыр.
Алтын Арығ хайди ирезе,
Алып кізі ідөк иреп турадыр.
Тигір паары хызара көй турадыр.
Чирғинъ үстү хырын пырлан турадыр.
Хараағызы даа хараа полған,
Күнөрткізі дее харааох осхас полған.
Айнынъ, күннинъ харағы тулғал турадыр.
Кун дее ирткенін пілбееннер,
Ай даа алысханын пілбееннер.
Чайғы ізиглер полза,
Чарны ізізе, піледірлер.
Хысхы соох полза,
Хро сапса, піледірлер.
Алтын Арығ изептеп чөрзе,
Узіңчі чылына чидібіскен.
Тарыхпас позы тарых парған,
Урүкпес позы үрүк парған.
Парча күзін салып,
Алып кізіні көдірібіскен.
Тигір паарына көдір парыбысхан.
Алып кізіні тастап,
Ас пилін азыра тееп,
Арға мойнын сыы тееп,
Алтын Арығ чирге одыра қил түскен.
Пілініп одырза, аар сабылып,
Пеер сабыл тур.
Тура сегіре ле, чүгүре-паза, ойлап киліп,
Ах сабдар атха алтаныбысхан.
Ах сабдар аттынъ
Чар полған ахсын
Чара чайхабысхан,
Чазы пүтха хамчы сапхан.
Ах сабдар ат анда ойлаан.
Хызыл хумнынъ чазы чирде,
Хызыл нитке тартыбысхан қили,
Хызарып-сүүлп, ойлап одыр.
Ах хумнынъ чазыларда,

Ах нитке тартыбысхан чили,
Агарып, сүүлүп, анда ойлап одыр.
Алтын Арыг ырын ырлабызып,
Көгүп көглебізип одырадыр:
— Чобага төреен Алтын Арыг,
Чоннынъ үчүн чобалып,
Олергө чөрбіс, Ах сабдар,
Ойлаза, ойла — тіп,
Ах сабдар аттынъ ахсын,
Чада түзүбізип, чайхап одыр.
— Инеге төреен Алтын Арыг,
Илнинъ үчүн инеліп,
Иртерге чөрбіс, Ах сабдар.
Ойлаза, ойла — тіп, ээл киліп,
Хамчы салын одыр.
Алтон сүрмес аттынъ чилине
Аргазын азыра чайылып одырадыр.
Иліг сүрмес ат чилине
Ингилін-мойнын азыра чайылып одырадыр.
Ах сабдар аттынъ сйлаанын
Ханаттыг хус танънаан,
Харсахтыг анъ хайхаан.
Ачырғастыг ах чазылар
Ах сабдар аттынъ азах алтында,
Көн айланып, халып одырадыр.
Изиргестіг ин чазылар
Алтын Арыгнынъ идек алтында,
Көн ибіріліп, халып одырадыр.
Адазынынъ чирін сағынып одырза,
Ағылданъ ырах чирде
Чат халған поладыр.
Аргал-чаттынъ чиріне
Сабыл парыбысхан Алтын Арыг.
Ізезінінъ чирі, ізептеп одырза,
Истенъ ырах чирде чадын халған.
Илннъ-чаттынъ чиріне
Сабыл парған Алтын Арыг.
Алны-хырин харап киліп одырза,
Хайзы-хайзы чирде
Чир пөзігі Ах сын
Агарып-сиіліп көрін турчадыр.
Алтын Арыг хыс, чада түзүбізип,

Ах сабдар аттанъ ахсын чайхап одырадыр,
Ізепте тусха көдіріліп киліп,
Чалбах пуха хамчы салып одырадыр.
— Чир пөзік Ах сыным
Анда көрін турчадыр,
Ах сабдар, — тидір.
Алты ханаттыг ала чылап
Алданъ сых парбазын Ах сынға,
Ойлаза, ойла, Ах сабдар!
Читі ханаттыг ала чылан
Пурун сых парбазын Ах сынға
Ойлаза, ойла, Ах сабдарым!
Чоннынъ үчүн чобалып,
Олерге чөрбіс, Ах сабдар.
Илнннъ үчүн инеліп,
Иртерге чөрбіс, Ах сабдар.
Алтын чилінніг Ах сабдар ат
Парча күзінень ойлап одырадыр.
Атыбысхан ух чили атылып одырадыр,
Учуғыбысхан хус чили учугып одырадыр.
Ырах чирде көрін турған Ах сынға
Көрген харах нугалахта,
Нуган харах асхалахта,
Ах сабдар ат читіре ойлап килген.
Алтын Арыг көр килір:
«Алты ханаттыг ала чылан терізі
Тынның кибіс алнынанъ
Сых парыбысхан».
Алтын Арыг, оорлап-сыхтап килір:
— Чир пөзігі Ах сынға
Алданъ сых парды Пора Нинчі.
Чадагай чыхсы чариыбыс
Ам чабырылып халар.
Чарых пістінъ күнібіс
Амды чат халар.
Чыхсы туғаныбыс сүріс килзе,
Арыг пістінъ сөгібіс таппинчадар.
Ах Сынға сығара
Ах сабдар аттанъ Алтын Арыгнынъ
Ойлап полбин, Ах сабдар ат
Чорыхха түзүбіскен.
Алтын Арыг оорлап-сыхтап килір:
— Алтыма мүнген Ах сабдар ат

Олер күнге түстібіс.
Оліп чадыбыссабыс,
Паза пу чарыхха айлан килбеспіс.
Сах пу синге читіре чөріп, өлібізерде,
Ах хаянынъ істінде
Хай ла төрідібіс ни, Ах сабдар?
Төреенче, төрібеен дее ползабыстағ,
Ах сабдар ат.
Ах хаянынъ істінде төріп,
Сах пу синге читіре чөріп,
Оліп чадыбызарда,
Хай ла пүттібіс ни, Ах сабдарым?
Пүдерде дее пүтпеен ползабыстағ.
Ах сабдар аттынъ, пазы түзіп,
Пазытха түс килир.
Ах сабдар ат, пастыр полбин, турыбысхан.
Алтын Арығ Ах сабдар аттынъ
Алнына анъдарылыбысхан.
Алтын азыр пастығ Алтын хаянынъ істінде
Ырданъ артых ыр истілібіскен,
Көгденъ артых көг истілібіскен.
Үзе тутпа пилліг,
Үс ілігче сырайлығ,
Пора Ханнынъ хызы-Пора Нинчі
Алты азыр пастығ
Алтын хаянынъ үстүненъ
Ырын ырлап,
Көгін көглеп түс килидір.
Ікі пастығ Алтын көөктің
Алтын түгін тооза чул салған.
Хучахтап салған, көглеп-сарнап килир.
Алтын Арығнынъ үстүне ал киліп,
Азыра алтап парыбысхан.
Алтын Арығ, хол-азағын
Тартып полбин чадыр.
Ананъ, айлан киліп,
Пора Нинчі чоохтапча:
— Паарымнанъ сыххан паламнынъ
Сөбгін хайдар иткесінъ,
Алтын Арығ, чоохтап пир?
Алтын Арығ чоохтапча:
— Паарынънанъ сыххан паланънынъ сөбгін чоох-
тап,

Паза чарыхта чөрбеспін,
Одірер ползанъ, Пора Нинчі, өдірібіс.
Пора Нинчі ікі пастығ көөктің
Ікі пазын толғабысхан,
Ах сабдар аттанъ Алтын Арығнынъ
Парча сирі, тамырын, пір чирге тартып,
Инедіп, чобат турадыр.
Алтын Арығ чоохтап тур:
— Адыр тохта, тарыхпа, Пора Нинчі,
Хас-хачан полза,
Минненъ дее тынъ чобалып,
Минненъ дее тынъ инеліп,
Оліп, ол полбин чатсанъ,
Алтын Арығ изінъ-сағызынъа кірер.
Алтын Арығны адап, хыйғылап таа чатсанъ,
Алтын Арығ чох полар.
Ікі пастығ көөктің пір пазын
Пора Нинчі үзе тартыбысхан.
Ах сабдар аттынъ тыны үзіліп, анъдарылыбысхан.
Хызыд хум чили сөбгі, ханы чайылыбысхан.
Ікінчі пазын үзе тартыбысхан,
Алтын Арығ, ачин тартып, хысхырыбысхан;
Аарын тартып, өстебіскен.
Арығ тыны үзілібіскен,
Ах ханы чайылыбысхан.
Алтын Арығнынъ сөбгі,
Ах хум полып, чайылыбысхан.
Пора Нинчі, ала чылан терізін кизіп,
Алты ханаттығ тыннығ кибіске одырыбысхан.
Алты хыйлаан толғабысхан,
Ырах чирде ыылап,
Ырах чирде соолап халған.

16.

Че пу чирде Ханнығ Хылыстынъ чиріне
Он ікі хурчи ағар чаа пас килген.
Он ікі айға чит парған улуг чаа полып.
Чибетей Ханнанъ Хулатай ол халған.
Ханнығ Хылыс хараа-күнөрте
Инеліп, чобалыплачададыр:
— Килем тіп парған Алтын Арығ чачам,

Хайди килбеді полар,
Нанам тіп парған Алтын Арығ чачам,
Хайди нанмады полар? —
Хараа-күнөрте чобалчададыр.
Алып Хан хыс Ханның Хылыс
Палазынынъ чобаана сыдап полбаан.
Хараағы түнде, Хан поэраха
Адын тимнеп, анда чөрібіскен.
Пір нимее көрпимеен,
Пір нимее систірбеен.
Че анда Хан поэраха ат
Хан тигір паарынанъ чөрібіскен.
Хыйбас ханаттығ Хан поэраха ат
Изебі чох күлүк ат полған.
Хан тигір паарынанъ учугып одырза,
Ноо чирге, ноо суға сабылып одыр.
Ай парар чирлерні,
Ара хонмин иртіп одыр,
Чыл парар чирні,
Читі күн пазында иртіп одыр.
Хайзы-хайзы чирде
Чир пөзігі Чарых сын көрінген.
Хыйбас ханаттығ Хан поэраха ат
Чарых сыннынъ үстүне
Ылап-соолап түскен.
Төрт азағы сырбайып,
Чарых сыннынъ үстүнде
Тура түскен.
Алып Хан хыс онънап-сынап көр турза,
Сай хумы саналызып,
Чарых талай суғ —
Угаа арығ суғ,
Угаа сіліг ағыпча.
Ах чазыда чөрген хадарған маллары —
Угаа арығ түктіг маллар
Ах чазаа чайылып чөрглепче.
Чарых талай суғны хастада чуртаан
Аргал чоны
Угаа арығ сіліг чон чуртапча.
Улуғ аалнынъ ортызында
Ханнынъ-пигинъ
Ах пайзанъ ибі,
Ах пайзанъ ибнинъ алнында

Ат палачанъ чешпедө
Чарых түктіг Көк пора ат турчадыр.
Алып Хан хыс көре ле пілген:
Ай Чарых Хан свадынынъ чирі.
Аал-хагыртха иніп түскен,
Улуғ аалны аралы килген,
Ханнынъ-пигинъ ибіне чидіп,
Атха хости адын палгаан,
Аннанъ айланып,
Ханнынъ-пигинъ ибіне кір килген.
Изен сала изен тіп турадыр,
Минді сала минді пір турадыр.
Хан кізі Ай Чарых Хан
Изенін изенненъ алған,
Миндізін миндиненъ алған.
Изен-минді ирткенде,
Алтын срееге одырыбысхан.
Ай Чарых Ханнынъ абахайы
Алтын Поос алтын столын тартыбысхан,
Ас пазып турғызыбысхан.
Алып Хан хысты одыртып,
Аарлап-честеп одырадыр.
Алып Хан хыс тоозып-тохарап одырғанда,
Ай Чарых Хан сурып одыр:
— Хайдаг чирде чирліг полдынъ,
Ноо сурда суғлыг полдынъ?
Мин көріп одырғанда,
Хараанъ сининъ оттығ,
Хамаанъ сининъ тот¹⁹ саап парған.
Ырах па, чағын ма.
Аян хурып парчазынъ?
Алып Хан хыс чоохтап одыр:
— Чирі-суумны сағынзам,
Ағылданъ ырах чирде чат халған.
Чир пөзігі Алтай сыннынъ алты чирде,
Ах талай суғнынъ хазы чирде
Хара күренъ аттығ Чибетей Хан
Алған кізім,
Алтын чилінніг Ах сабдар аттығ
Алтын Арығ чачазы пар.
Хыйбас ханаттығ Хан поэраха аттығ
Ханның Хылыс оғылым пар,
Че оларнынъ ули даа осхаспын,

Ады-солам Алып Хан хыспын.
Ай Чарых Хан тура сегіріп,
Алнында тура түскен:
— Че Алып Хан хыс худағай,
Пір дее тарырма,
Пір дее сині пілбеем,
Пір дее таныбаам.
Алған кізім арачон ас турғыс,
Алып Хан хыс худағайым
Ааллап килибісті.
Алып Хан хыс чоохтапча:
— Чох, Ай Чарых Хан сват,
Арачон ас ізіп, ааллазаға килбеебін,
Талалбастағ чуртыбыс
Талаларға чадыр,
Үребестег чуртыбыс
Урирге чадыр.
Арғал чиріне парған
Алтын Арығ чачалары
Айланып нанғаны чоғыл,
Аны сүрізіп, аны тілеп парчадырбын.
Ай Чарых Хан чоохтапча:
— Че, Алып Хан хыс худағай,
Алтын Арығ хыс
Улуғ алып, көп күстіг,
Көп сағыстығ,
Мининь чирімненъ улуғ изірік
Чөріп парчатханын көргебін,
Паза айланып, килгенін көрбедім.
Алып Хан хыс,
Улуғ тынып, улуғ үскүріп, тур чөрібіскен.
Ай Чарых Хан свадынанъ
Алнынанъ аспахтазып,
Арт соонанъ анымчохтазып,
Ах пайзанъ ибденъ сығып килген.
Алтын чечпеде палғап салған
Хан поэраха адын систіп,
Айландыра тартып,
Алтаныбысхан Алып Хан хыс.
Улуғ аалны аралы
Пахыда²⁰ пастырып парчададыр,
Палбыда²¹ чортыр парчададыр.
Улуғ аалнынъ узына сых парыбысхан,

Аархы сыннынъ үстүне сығып парған.
Аархы сыннынъ үстүненъ
Алып Хан хыс харап көрчедедір.
Онънап-сынап көр турза,
Ах сабдар ат күннинъ күнөрте
Чирні көре, ояа, тіле тееп,
Ойлап парыбысхан.
Алып Хан хыс
Хыйбас ханаттығ Хан поэраха атты
Ах сабдар аттынъ ізі чолынайъ,
Ахсын чайхап, ойлат парыбысхан.
Онънап-сынап көріп одырадыр:
Ах сабдар хара чирнинъ
Хыртызын, ояа тееп, ойлап парған чирде,
Ойым көллер турғлап халған.
Чирнинъ хыртызын кизе тееп парған чирде.
Кизек күргеннер осхас,
Чирнинъ хыртызы хырын турғлап халған.
Чирі пасха чирге сабылып одырадыр Алып Хан хыс,
Суу пасха суға сабылып одырадыр.
Алны хыринда арам тайғалығ
Арғалығ сын көрін турчададыр.
Алтын чилинниг Ах сабдар ат
Арам тайғалығ арғалығ сынға
Сығара ойлап парыбысхан.
Хыйбас ханаттығ Хан поэраха ат
Ах сабдар аттынъ ізін істеп,
Чолын чоллап,
Істенъ іске тастап,
Хыйбас ханаттығ Хан поэраха ат
Арам тайғалығ
Арғалығ сынға сығара ойлаан.
Алып Хан хыс,
Аттынъ ахсын тохтада тартып,
Аархы сарин харап, көр тур.
Ах талай суғны хастада
Кизек чоң чуртапча,
Ах чазаа, көк чазаа
Кизек мал чайыл парған чөрглепче.
Аалнынъ ортызында,
Ханнынъ-пигнинъ ибининъ алнында,
Ат палғағанъ чечпее палғап салған,
Алты хулас сунындағ

Аран-чула Ах ой ат турчадыр.
Алып Хан хыс, аннанъ айланып,
Аргалыг сыннынъ үстүн көр турза,
Арам тайгалыг аргалыг сыннынъ үстүнде
Талалбаан таг халбаан,
Пузулбаан чир халбаан,
Улуғ алыптар, улуғ күлүктер
Тудысхан, хабысхан чир.
Тастыг чирлер талал халған,
Таг пөзігі ингдеріл халған,
Арам ағастыг сыннынъ үстүндэ
Сохпах хая чонындаг,
Кизек тигей улиндаг,
Улуғ күрген улиндаг
Алып кизининъ
Олген сөөгі чадыпчадыр.
Алып Хан хыстынгъ, аны көріп,
Хара чүрегі хайнабысхан,
Харагынанъ чазы ағып түскен,
Аал-хагыртты көре иніп түскен.
Улуғ аалнынъ узунанъ кіріп,
Аралап киліп одырадыр,
Хыйбас ханаттыг Хан поэраха аттынъ
Холлагы, хосхыны холбанънап киліп одырадыр.
Алып Хан хыс абахайнынъ
Чага марха салбанънап одыр,
Холтых марха холбанънап одыр.
Ах пайзанъ ибнинъ алнына чидіп,
Аттанъ түзіп,
Ах ой атха хости
Хан поэраха адын палгабысхан.
Ананъ айланып,
Ханнынгъ-пигнинъ ибине кіріп килген.
Көбее сагал көдіріл паргап
Алып кизи одырчададыр.
Изен сала изеннезіп,
Минді сала минділезіп,
Алып Хан хыс алтын сіреге одырыбысхан.
Ікі тулли омырина²² сынъмастаг
Арыг сіліг абахай
Алтын столын тартып.
Ас пазын ас турғызыбысхан.
Алып хысты одыртып,

Аарлап сыблай турлар.
Алып Хан хыс
Астаан поэма тозып одырғанда,
Алып кизи сурып одыр:
— Хайдаг чирде чирліг пол пардынъ,
Ноо сугда суглыг пол пардынъ?
Ады-соланъ ноо пол парды,
Ырах па, чагын ма
Аян хурып, ардай-чудап парган парчазынъ?
Танъ чааданъ чарыт парчадырзынъ ма,
Пөбденъ пөліл парчадырзынъ ма?
Алып Хан хыс чоохтап одыр:
— Я, алып кизи,
Чааданъ даа чарылып парчам,
Пөбденъ дее пөліліп парчам.
Чирі-суума чирининъ чабызы чирденъ
Он ікі хурчи агар чаа пас килген.
Аарлыг чирім анъдарылчадыр,
Сіліг чирім ингдерілчедір.
Син, алып кизи,
Пу чирде чуртапчатхан
Ноо теен хан полдынъ,
Ноо теен пиг пол пардынъ?
Алып кизи чоохтап одыр:
— Я, Алып Хан хыс,
Поэым алнынча нигбкпін.
Поэым алнынча ханохпын.
Пу чирде чуртапчатхан
Алты хулас сунныг
Ах ой аттыг Ай Мирген теен
Алып кизибін.
Алып Хан хыс сурып одыр:
— Эжей, Ай Мирген,
Алтын чилинниг Ах сабдар атты көрді полбинъ.
Алтын Арыг алып кизині
Көрді полбинъ?
Ай Мирген одырған чириненъ
Тура сегірген:
— Ох—хо—хо, Алып Хан хыс, — тидір, —
Алтын чүректіг Алтын Арыг хыс
Хабырғаннанъ хайыспаан полза,
Арыг миненъ тыным
Хачанох үзіл халған поларчыг,

Ах мининъ ханым
Хачанох чайыл халған поларчых.
Арыг мининъ тынымны,
Алтын Арыг хыс ал халған.
Ай Мирген абахайы турып, чоохтапча:
— Алтын Арыг хыстанъ,
Мин сурынып, мин чобалып,
Мининъ коньним коріп айланған, — тидір, —
Ізік азылыбысхан,
Алтон сүрмес аргазына чайылып,
Иліг сүрмес инъніне чайылып,
Арыг сіліг хыс пала кір килген.
Арыг сіліг хыс пала чоохтап тур:
— Алтын Арыг хысты коріп,
Мин чобалғам, мин инелгем, — тидір. —
Хабырғабыстанъ хайа пирзенъ,
Тузыбыстанъ турыза пирзенъ,
Син өлегенче, син чатханча,
Алны-кистинъе ойлап чадарбын, —
Тіп сурынғам.
Алтын Арыг анда айланып,
Хабырғабыстанъ хайысхан,
Тузыбыстанъ турысхан.
Улуғ алыпты өдір полбин,
Ус чыл тудысхан
Улуғ сыннынъ үстүнде.
Ус чылнынъ пазында
Улуғ алыпты көдір киліп тастап,
Улуғ сыннынъ үстүнде
Анда өдірібіскен.
Улуғ алыпты өдірібіскен,
Ах сабдар адына алтанып, мүнбізіп,
Хыйғылап, чоохтаан:
— Чобаға төреен Алтын Арыг,
Чоннынъ үчүн чобалып,
Өлерөк күнге түсті — тіп чоохтаан.
Инеге төреен Алтын Арыг
Илдинъ үчүн инеліп,
Иртерөк күнге түсті — тіп чоохтаан.
Чахсы туғаныбыс пістинъ сообыстанъ
Сүріс парза,
Өлген соогібіс таппинчадар,
Ах сабдарым, — тіп чоохтаан.

Че, Ах сабдар адынынъ ахсын чайхан,
Анда ойлат парыбысхан,
Ах сабдар аттынъ тігірті
Ыраххы чирде тігіреп, чіт паригандыр,
Алтын Арыгнынъ көгі,
Ыраххы чирде көглен-сарнап, чіт паригандыр.
Алтын Арыг хыс
Ноо нимее тарыгып парғанын,
Ноо нимее манъзырап парғанын
Пілбедібіс, — олар чоохтап турадыр.
Оларнынъ чоогын-истіп,
Алып Хан хыс
Ала харахтынъ чазын ағызыбысхан,
Ікі харахтынъ чазын индірібіскен.
Ах пайзанъ ибденъ,
Оорли-сыхти, сых чөрібіскен.
Хыйбас ханаттыг Хан поэзрах адына алтанып,
Анда чөр сых парыбысхан.
Аархы сынны аза түзіп,
Аархы чазаа сабылып,
Ах сабдар аттынъ ізі чолын хапхан.
Хыйбас ханаттыг Хан поэзрах аттынъ
Ахсын чайхабысхан,
Чалбах пудына хамчы салған.
Хан поэзрах ат
Ах сабдар аттынъ ізі, чолыннанъ,
Халых тастап,
Ойлап парыбысхан.
Хыйбас ханаттыг Хан поэзрах ат —
Изебі чох чүгүрік ат.
Хара чирні пазып ойлап одырза,
Сыннынъ пөзігі чирлерге килзе,
Сымды хус чіли,
Сыылап иртіп одырадыр.
Тағнынъ пөзігі чирге килзе,
Хартыға хус чіли, харлап иртіп одырадыр.
Хызыл хумнынъ чазы чирлерге килзе,
Хан поэзрах ат,
Хызыл нитке тартыбысхан чіли,
Хайзы-хайзы чирде,
Хызарып, сүүліп, чідіп одырадыр.
Хара хумнынъ чазы чирлерге килзе,
Хара нитке тартыбысхан чіли,

Хайзы-хайзы чирлерде,
Харайып, сүүліп, чидіп одырадыр.
Хайзы-хайзы чирде,
Чир пөзік Ах сын,
Агарып-сииліп, көрін турчададыр.
Нуган харах асхалахха,
Асхан харах нугалахха,
Хыйбас ханаттыг Хан поэраха ат
Чир пөзігі Ах сынға
Читіре ойлап килир.
Чир пөзігі Ах сынға читіре ойлап,
Сегіріп, сыгара ойлап килир.
Ах сабдар аттынь ізі чолына көр килизе,
Сегіріп ойлап килибес,
Ойлап полбин, чортып парған
Ізі чолы.
Аниань андар көріп одырза,
Чортын полбин, пазытха түс парған.
Пастырып одырып,
Турған ізі пар.
Аниань андар парған ізі чоғыл.
Алып Хан хыс
Хызыл хумны, ах хумны хазып,
Холвань тырбахтап, кілепчедедір.
Алтын Арығнынъ даа сөбігі чоғыл,
Ах сабдар аттынь даа сөбігі чоғыл.
Алып Хан хыс, чобалып,
Оорлап-сыхтап чададыр.
Уғаа чобағлыг чобалып,
Уғаа инегліг инел турғанда,
Қистінде кізі тапсабысхан.
Айлап килзе, ах хуу таях таянған
Апсах кізі турча:
— Ээ-т, Алып Хан хыс,
Нимес пиди инеліп,
Нимес пиди чобал турзынь?
Алып Хан хыс чоохтапча:
— Нимес инелер полғам,
Нимес чобалар полғам.
Алтын Арығдань Ах сабдар аттынь
Сөбігін таппинчам.
Апсах кізі чоохтапча:
— Ол парған Алтын Арығдань Ах сабдар ат.

Паза пу чарыкха айлан килбес.
Ах пу хуу таяннанъ тілебөкчедірбин.
Пір дее сөбктері чоғыл.
Апсах кізі Алтын Арығнынъ
Эчегиниъ сөбігін таап алған,
Ах сабдар аттынь туйғағынынъ істіндегі
Кічіг туйғағын таап алған.
Че мына, Алып Хан хыс,
Чоннынъ үдүн чобалып өлген
Алтын Арығнынъ,
Ах сабдар аттынь
Паза сөбігі чох полар.
Апсах кізі Алтын Арығнынъ эчегиниъ сөбігін
Ах хуу таяхтанъ үс хати сапханда,
Кічичеккіне көгістіг
Алып кізі тура түскен.
Ах сабдар аттынь кічіг туйғағын
Үс хати сапханда,
Ах хозан осхас,
Ах ой ат тура түскен,
Апсах кізі чоохтапча:
— Че, Алып Хан хыс.
Алтын Арығнынъ хумартхызы
Мына пу полар.
Че, аар адын адап пирим:
— Табан сөбігненъ төреен
Таптаан Мирген ползын.
Апсах кізі Таптаан Миргенге
Алып палғачанъ сарыг хайыс пирген:
— Че, пу сарыг хайыспынанъ
Чиринъер, чуртынъар түзетчедерзер,
Хайдаг даа улуг алыпты палғап турар,
Хайдаг даа күлүкті тудар.
Таптаан Мирген ол хайысты
Ізеебіне сугыбысхан.
Апсах кізі чоохтапча:
— Че парынъар,
Паза Ах сынға килбес полазар.
Алып Хан хыс
Хан поэраха адына алтаныбысхан.
Таптаан Мирген
Ах ой адына алтаныбысхан.
Ах сыннанъ иніп түскеннер.

Ах чазаа түскенде,
Аттарынынъ ахсын чайхабысханнар.
Аран чула-аттар хада-пірге ойлас парған.
Ах хозан осхас
Ах ой аттынъ тігірті
Ах сабдар аттынъ тігіртіненъ
Тігіреп ойлап одырадыр.
Таптаан Мирген көглеп одырза,
Алтын Арығнынъ үніненъ
Уннен одырадыр,
Алтын Арығнынъ ырынанъ
Ырлап одырадыр.
Чоохтап одырған чооғы
Алтын Арығнынъ чооғы осхас.
Тапсап одырған табызы
Алтын Арығнынъ табызы осхас.
Толгалып аххлаан сугларны
Көп кизе түзіп одырадырлар.
Тоғыр турғлаан сыннарны
Көп аза түзіп одырлар.
Чир пөзігі Ах сын сағыстанъ
Ырах халды оларнынъ.
Арам тайғалығ арғалығ сынға
Читіре ойлааннар.
Арам тайғалығ ах сыннынъ үстүне
Сығара ойладып,
Аттарнынъ ахсын тохтада тартып,
Аал-хағыртха иніп түскеннер,
Улуғ аалны аралы киліп,
Ханнынъ-лигнинъ ибінинъ
Алнынъда тохтап,
Аттанъ түзіп, аттарын палғап,
Ханнынъ-пигнинъ ибіне кіріп килгеннер.
Изен сала изеннезіп,
Миңді пире миңділезіп.
Көбсе сағал көдіріл парған
Алып кізі Ай Мирген,
Одырған чиріненъ тура сегіріп,
Удур пас киліп,
Пис салаа тут турадыр.
Изен-миңді ирткенде,
Арығ, сіліг абахай,
Алтын столын тартып,

Ас-тамағын турғызыбысхан.
Алып Хан хыетанъ
Таптаан Миргенні столға одыртып,
Аарлай-сыйлап одырадырлар.
Олар іди одырғанда,
Ізік ылыбысхан,
Алгон сүрмес арғазына чайылып,
Иліг сүрмес ияныне чайылып,
Ай Миргеннинъ тунъмазы
Алтын Поос хыс кір килген.
Изен-миңді тіп,
Алып Хан хыснанъ Таптаан Миргенге
Пис салаа тудып,
Айлан парып, алтын сіреге одырыбысхан.
Алып Хан хыс чоохтап одыр:
— Че, Алтын Поос,
Хачан-да Алтын Арығ
Аалнынъ алнынанъ ирт парчатханда,
Син ылғаазынъ:
«Хабырғабыстанъ хайа пирченъ ползанъ,
Тузыбыстанъ турыза пирченъ ползанъ,
Өлгенче, парғанча,
Алны, кистинъе чөрерчкпін» тіп.
Алтын Поос хыс чоохтапча:
— Я, іди ылғаам, іди чоохтаам.
Алып Хан хыс чоохтап одыр:
— Че, Алтын Арығнынъ хумартхызы —
Пу одырған Таптаан Мирген.
Че, Алтын Поос, тирінібіс,
Пістенъ хада-пірге паразынъ.
Пу одырған Таптаан Миргеннинъ
Син амды өлгенче, парғанча
Ипчизи полып чуртирзынъ.
Алтын Поос хыетынъ паза
Чоохтир чооғы чох полған.
Иріктенъ ирік чох тирінібіскен.
Алып Хан хыс Таптаан Мирген,
Тозып-тохарап, тур парғаннар,
Чөрерге тирінібіскеннер.
Ай Мирген Алтын Поос тунъмазына чоохтапчадыр:
— Че, Алтын Поос,
Миңинъ Ах ой адыма алтанып алазынъ.
Чирі-сууығарға читсе,

Позыдыбыссар, чирліг мал чиріне,
Суглыг мал сууна нанмас па за.
Алынанъ аспахтазып,
Арт соонанъ анымчохтазып,
Ах пайзанъ ибденъ сыгып килгеннер.
Аттарына алтанып,
Узбленъ чөрибискеннер.

17.

Арам тайгалыг аргалыг сынны
Аза түс парғаннар,
Ах чазаа сабыл парғаннар.
Таптаан Мирген
Ырын ырлап килер.
Көгін көглөп килер:
— Че, Алып Хан хыс,
Чирі-суунъа сирер
Чир тогырынанъ чөрибизинъер.
Чирібіс-суубыс талал халған,
Алып күлүктер өглөп халған.
Чибетей Хан хадарған малны,
Халых чонын сүре парыбысхан,
Ол чаага кір парған.
Чирі-суунъа читсень,
Өлгеннеринъни тіріг мөөн суғнанъ
Тіргізіп алазынъ,
Усхан одын тамызып алазынъ.
Че мин чирнинъ чабызы чирге,
Айнынъ, күннинъ чарыгы тегбес чирге
Парарга чөрбін.
Өстіглерденъ, парып, өдірізерге,
Киктіглерденъ, парып, кизізерге.
Таптаан Мирген, ах хозан осхас
Ах ой адынынъ ахсын чайхап,
Хамчы сапхан.
Ах хозан осхас Ах ой аттынъ
Ойлаан тігірті
Ах сабдар аттынъ тігіртіненъ тігірөп,
Чирнинъ чабызы чирні көре.
Ойлап парып одырадыр.
Таптаан Мирген көглөп парчатса,
Алтын Арығнынъ көгіненъ,

Алтын Арығнынъ үніненъ
Уннен парчадыр.
Таптаан Миргеннинъ ырын, үнін искеккер —
Алтын Арығ ырлап парчадыр
Тіп чоохтасчададырлар.
Ах хозан осхас Ах ой аттынъ
Тігіртіні искек кизілер,
Алтын чилінніг Ах сабдар ат
Ойлап парчадыр тіп чоохтасчададырлар.
Таптаан Мирген
Ноо чирге, ноо суға сабыл парчададыр.
Чир чабызы чирге
Анда сабыл парчададыр.
Айнынъ, күннинъ хараағы
Көрбес, тегбес чирге сабылған.
Оп Хара Хан чиріне
Сабылып, чидіп одырғанда полладыр.
Чир пөзігі Хара сынға читіре ойлатхан.
Хара сыннынъ үстүне сығара ойлап киліп,
Аттынъ ахсын тохтада тартыбысхан.
Онънап-сынап көрибіссе,
Оп Хара Хан чирінде
Паза хатап чон чыыл парыбысхан,
Паза хатап алып чыыл парыбысхан.
Хара сыннынъ үстүнде
Таптаан Мирген хыйғы салған,
Час чарылып, үлгер үзіл турғандаг.
Алтын Арығнынъ хыйгазынанъ
Хыйғылап турадыр,
Алтын Арығнынъ табызынанъ
Тапсап турадыр.
Алыптар ах пайзанъ ибденъ
Сыхлап килген.
Алтын Арығ чит килді тіп, көр турлар.
Хара сыннынъ үстүнде
Алтын Арығ көріне чоғыл.
Алыптар көр таппин
Тагнап-чапсып турлар:
— Хайдаг мындаг ниме полчанъ,
Көр килерге кирек.
Хара ой атха алтан салған алып кизі
Хара сынға сыгып килер.
Хара сыннынъ үстүне сыгып килгенде,

Таптаан Мирген сарыг хайыстанъ атхан,
Алып кизини сарыг хайыс
Ады позынанъ хазыра пуге палгабысхан.
Таптаан Мирген, хылыснанъ кизе саап,
Одирген алыпты.
Алып кизини одир салып,
Пазох хыйгылап турадыр.
Алып палгачанъ сарыг хайыс
Хара сынга сыххан на алыпты,
Палгап, хазыра тудып,
Пуге тудып, палгабызадыр.
Таптаан Мирген
Пилен тутхан алыпты одирчеделдир.
Анда чыылган чабал алыптарны
Тооза одирген.
Паза удурлап сыгар
Алып чох полган.
Пора Нинчи пу чирде
Ханнанъ улуф хан полып,
Пигденъ улуф пиг полып
Чуртабысхаң полтыр.
Алтон-читон ханнынъ чуртын талап,
Пу чирге сур килген полтыр.
Таптаан Мирген, ах хозан осхас,
Ах ой адына алтанып,
Арғал чоннынъ аразына
Инип килген.
Ады — аттанъ кичиг.
Ал позы — ирденъ кичиг,
Арғал чонга хыйгылап,
Чоохтап турадыр:
— Чирлиг чоннар чирине таразын,
Суглыг чоннар суғларына таразын. —
Чоохтап турған чооғы
Алтын Арыг чоохтап тургандаг.
Тапсап турған табызы
Алтын Арыг тапсап тургандаг.
Чобағлыг алыптар көп полган
Ол чыылган чонда.
Алтын Арыг чит килди тип,
Оорлазып-сыхтазып,
Килгеп турадырлар;
Чибетей Хан андох читкен —

Пазы ах хыр саап, кирип парыбысхан,
Алтын Арыг чит килди тип,
Оорли-сыхти читкен.
Таптаан Мирген Чибетей Ханга чоохтапча:
— Че, малынъ, чонынъ суре,
Чире-суунъа айлан.
Че, пу чыылган алыптар, —
Сурге килген, ханнар, пиглер,
Че, Оп Хара Ханынъ
Улуф чуртын унадынъар,
Халын чуртын талапъар.
Паза мынынъ соонда мында
Пазыг алып чуртабазын,
Пазыг чоң чуртабазын.
Чон анда, улгын-суулгын тудып,
Чирлиг чон чирине чорглебискен,
Суглыг чон постарынынъ
Чирине-сууна тарарысхан.
Таптаан Мирген, онънап-сынап көр чорзе,
Пора Нинчи ол чирденъ
Тизип-хазып, чор парган.
Онънап-сынап көр тур:
Алты ханаттыг ала чылан
Тынынъ кибизи учух парыбысхан.
Изи, чолы ах нитке, көк нитке
Тартыбысхан чили соол тур.
Аны көрип, Таптаан Мирген
Чоохтан турчададыр:
— Адыр, тарыхпа, Пора Нинчи,
Хара чирге собызарға,
Хара чир хатыг полар.
Хан тигирге сыгарға,
Хан тигир пөзик полар.
Ах хозан осхас Ах ой адын
Изи, чолынанъ анда
Ахсын чайхабысхан.
Таптаан Мирген, Пора Нинчини сүризип,
Чирнинъ үстүн айландырчададыр.
Чидер чирде чит полбин одырадыр,
Көрер чирде көр полбин одырадыр.
Чирнинъ үстүн ик айландыр килген.
Пора Нинчини көрип-таап полбин одырадыр.
Узинчизин айландырыбох одыр,

Пора Нинчүні ирик чох
Харахтанъ көрүп тапхан:
Хайзы-хайзы чирде,
Тигір паарында
Алты ханаттыг ала чылан
Тышныг кибиc — алты хыйлаулыг,
Пора Нинчү алты хыйлаан
Толғап парчададыр.
Изесбине холын суғыбызып,
Таптаан Мирген сарыг хайызын
Суура тартхан,
Пулғап нарып, атханда,
Сарыг хайыс,
Чалын чили чалбырап,
Хыбын чили тоолап,
Атхан ух чили атыл парыбысхан.
Тигір паарынанъ парчатхан
Пора Нинчү тынныг кибиcиненъ
Хада-пирге хара чирге халбайып түскеннер.
Таптаан Мирген читіре ойлат килген.
Читіре ойлат киліп, көрүбиссе,
Пора Нинчү хол азагы
Палғал парған чадыр.
Таптаан Мирген, аттанъ түзіп,
Пора Нинчүні тынныг кибиcиненъ-пирге
Кизин тиргее палғабысхан,
Ах хозан осхас Ах ой адына алтаныбысхан,
Чирі-сууна анда чөрүбискен.
Чибетей Хан малын, чонын сүре,
Чирі-сууна читкен.
Алып Хан хыс, чирі-сууна нан киліп,
Тіріг мөбн суғданъ,
Өлгеннерін тіргізіп,
Усхан одын тамызыбысхан.
Хадарған мал, халых чон
Чирі-сууна читкен.
Хатап чурт тудып,
Хатап чон чуртабысхан.
Ханныг Хылыс хараа-күнөрте ылғаплачададыр.
— Нанарбын теен Алтын Арыг чачам
Хайди нанмады полар?
Килербін теен Алтын Арыг чачам
Хайди килбеді полар?

Алып Хан хыс ічезі тохтат полбинчададыр.
— Алтын Арыг чачанъ килер,
Нанар тичеледір.
Пір күн иртен
Ханныг Хылыс ылғап одырчатканда,
Хайзы-хайзы чирде
Аран-чула аттынъ тігірті тігіреп
Ойлап килір.
Ханныг Хылыс, сыдын тохтадып,
Тышнан одырчатса,
Алтын чилинниг Ах сабдар ат
Тігіреп одырадыр.
Алтын Арыг чачазынынъ көгі истіл килір.
Аны истіп, Ханныг Хылыс
Ах пайзанъ ибденъ сыгара чүгүрген.
Алтын чечне төзінде,
Өрүніп, чоохтап турадыр:
— Алтын Арыг чачам айлан килір тін турадыр.
Ырахы чирде тігіреп
Ах сабдар ат пу чирге сабылып одырадыр.
Ырах көгөп одырған
Алтын Арыгнынъ көгі,
Пу чирге сабылып,
Истіліп одырадыр.
Чир пөзігі Алтай сыннынъ үстүне
Ах сабдар ат, сыгара ойлап киліп, тура түскен.
Ханныг Хылыс көр турадыр,
Ах сабдар атты көр таппин турадыр.
Алнында, соонда Ах сабдар ат
Улуғ тагнынъ үстүнде турыбысса,
Улуғ таг чили көрүнченъ.
Алтын Арыг чачазынынъ
Ах сабдар аттынъ үстүнде
Чарых тас мархазы
Күн чили чарып көрүнченъ.
Көріп пір дее таппин турадыр.
Иди көр турза,
Улуғ аалға иніп килір.
Ах хозан осхас
Ах ой атха алтан салған.
Ады — аттанъ кічиг,
Ал позы — алыптанъ кічиг,
Арыг тик кизі осхас

Брлап-көтлеп килер.
Ханның Хылыс, аны көріп,
Пазох ылғап, сыхтабысхан.
Кистінде Алып Хан хыс ічезі тапсабысхан:
— Иркем-кинчем, Ханның Хылыс,
Изінъ иртпезін,
Ағылынъ аспазын.
Че, сынын чоохтап пирим:
— Алтын Арығ чачанъ ол халған.
Пора Ханнынъ хызы
Пора Нинчі өдір салған.
Алтын Арығ чачанънынъ
Эчегининъ сөбгін не тапхабын,
Ах сабдар аттынъ
Кічіг туйғағын на тапхабын.
Табан сөбгинең пүткен
Таптаан Мирген ады-солазы полар.
Ах сабдар аттынъ
Кічіг туйғағынанъ пүткен
Ах хосан осхас Ах ой ат.
Че, ылғаба, сыхтаба.
Чидіп килзе,
Адын ала пирезинъ,
Ал позын холтыхтап түзірезинъ, улуғлап.
Алтын чечпе төзінде
Прайзы сахтап алғаннар.
Ханның Хылыс адын ала пир турадыр,
Ал позын холтыхтап түзір турадыр.
Изен сала изеннес турлар,
Минді сала минділес турлар.
Изебі чох Пора Нинчіні
Ат тиргізіненъ анда систіп алғаннар.
Пора Нинчіні өдірерге
Анда ал чөрібіскеннер.
Хадарған мал чөрбес чирге;
Халых чоны айланмас чирге апарғаннар.
Хаялығ, хорымның чирде,
От салып, Пора Нинчіні,
Отха тастап, өртеп турлар.
Пора Нинчі, өліп, ол полбин,
Анда инеліп, анда чобалып,
Алтын Арығны
Анда адап турадыр:

— Алтын Арығны хайди ла өдірдібін тир,
Алтын Арығны адап,
Оорлап таа, сыхтап таа турза,
Алтын Арығ чох полған.
Хурт полып, ойлап полбин турадыр.
Алып Хан хыс хола сибіргиненъ,
Отха кире сибіріп,
Өртеп турадыр.
Ойба, кул полып, көдірілібіссе,
Алып Хан хыс хола сибіргиненъ,
Чабыра сабызып, өртеп турадыр.
Пора Нинчі анда
Ачийн тартып, хыйғы салыбысхан:
— Алтын Арығ хысты өдірбеен ползам,
Арығ тыныма туза поларчы.
Алтын Арығданъоох артых сидікті көріп,
Өлерге чөрбін.
Пора Нинчі анда өлібіскен.
Отха тооза өртеп,
Ойбазын чилге хаптырыбысханнар.
Аал-хағыртха анда иніп түскеннер.
Азыр ханаттығ Хан поэрах адына алтанып,
Хан Тибет Хан
Чирі-сууна анда чөрібіскен.
Ханның Хылыс, Алтын Арығ чачазын сағып,
Той итнеен полтыр.
Че, анда той тимнебіскеннер.
Таптаан Мирген
Алтын Поос хысанъ
Анда арон иб турғызыбысханнар.
Ікі тойны піріктіріп,
Улуғ той, улуғ чырғал полчадыр.
Тоозылбастағ тойда,
Тооза чоны чыылып, чырғап турадыр.
Тоозылбастағ тойлары
Тоғыс күнге чит парған.
Тоғыс күннинъ пазында
Той тоозылчададыр,
Толай чоны тарапчададыр.
Той тоозылған соонда,
Алыптар алтын чечпе төзіне чыыл килгеннер:
— Хадарған малнынъ ээзі,
Халых чонынъ ханын-пигіне

Кемнi табарбыс тiп, чоохтас турлар.
 Хыйбас ханаттыг Хан поэырах аттыг
 Ханныг Хылысты чарадыбысханнар.
 Хадарганнынъ ээзи,
 Халых чоннынъ ханы-пигi
 Ханныг Хылыс пол парған.
 Хулатайданъ Чибетей Хан,
 Аран-чула аттарынынъ изерiн алып,
 Анда поэыдыбысханнар:
 — Одынъар оттанъар,
 Суунъар изинъер тiп чоохтап.
 Хулатайнанъ Чибетей Хан,
 Ах пайзанъ иблерiне кiрiп,
 Ай чалбагы молаттарын
 Параанга чiли тастабысханнар.
 — Паза даа тутпасыс тiп,
 Чоохтас турлар.
 Ханныг Хылыс, Хан поэырах адына алтанып,
 Хадарган малнынъ санын алыбысхан,
 Халых чонга улги-чаргызын салган.
 Ады чох кiзее ат мундiрген,
 Кибi чох кiзее кип кизiрген.
 Окiс хулунны ат бскiрген,
 Окiс олганны ир бскiрген,
 Ырахха истилген,
 Чагынга сабылган.
 Ыраххылар, истiп, хорыгып,
 Ырах таа полза, килглен турадыр.
 — Ынаг чуртаанъ, Ханныг Хылыс, — тiп, —
 Ынархазып, чiп идiп,
 Чирлерiне нанглапчададыр.
 Чагынгылары, кiрiп, хорыгып,
 Чахсы поларга килглен турадыр.
 — Чахсы чуртаанъ, Ханныг Хылыс, — тiп, —
 Чахсы чоохтазып, нанглапчададыр.
 Азыр чыдазы сарбайып,
 Агар чаа килбеен ол чирге;
 Молат хылысты тудынып,
 Улуғ чаа килбеен ол чирге.
 Ханныг Хылыс кил, чырғап,
 Кил, мiтеп, анда чирлеп,
 Анда чырғап, чуртап халған.

СӨСТЕРНІ ПІЛДІРІ

- 1 Ыс — нымактагы кип.
- 2 Тобырчык — хамчы.
- 3 Чохчара — чадынга.
- 4 Кобеткем — кiргем.
- 5 Тирсiн — биъдайын.
- 6 Устук — тiзек.
- 7 Агын-сыгын — чаан. узiн.
- 8 Хат — чистек.
- 9 Паятырып — холда тудып.
- 10 Чага — тiлег.
- 11 Тосхалап — нурлап.
- 12 Аспахтазып — хол тудызып.
- 13 Хоньнах — пос.
- 14 Хырынчахла — хабыргалап.
- 15 Илгер — iскер, алнынзар.
- 16 Кiлер хазайнар — улуг хазайнар.
- 17 Кун кiстiг — ырах кiрчсiн нiме.
- 18 Ала сараа — арага урчанъ идiс, икi хулахтыг.
- 19 Тот — чил.
- 20 Пахыда — чайхалдыра.
- 21 Паябыда — чачырада.
- 22 Омырых — наах, сырай.

ХАН КИЧЕГЕЙ

I.

Чирі пасти пүдерде полды,
Чизі пасти тазарда полды.
Чир пөзігі улуғ сыннар
Осклеп парған турғлапчадыр,
Суг чалбағы улуғ суғлар
Улуғ сыннарданъ аххлапча.
Улуғ чазыларны тобыра аххлап,
Былазып-соолазып, аххлапчадыр.
Ойлар, хырлар осклеп парған,
Ойым, көллер пүтклеп парған.
Ойым, көллернің түбінде
Ой-тарба палыхтар осклебөкче.
Улуғ суғларны хастада
Ах тирек ағастар осклебөкче.
Ағас, тастары осклеп парған,
Час тайғалар, сусталызып,
Сағылызып, турғлапча.
Чир пөзігі Алтай сынның алтында
Ах талай суғ чалбайып ахча.
Ах талай суғы хастада
Халых албат чон чуртапча.
Узу-хыри көрінмес улуғ аал полған.
Улуғ аалның ортызында
Ханның-пигнің
Ах пайзанъ ибі турча.
Ах пайзанъ ибнің алнында,

Ат пагачанъ чечпеді¹
Аран-чула Ах ой ат
Ат кирізі пол парған,
Пар тиміненъ, пар сүміненъ² турча.
Ах пайзанъ³ ибнің істінде
Хадарған малның ээзі
Ах ой аттыг Ах Хан.
Аран-чула Ах ой ады
Ат кирізі пол парған.
Ал позы Ах Хан
Ир кирізі пол парған.
Алған аның ипчизи —
Ах Олень Арыг
Иней тузы чит парған.
Оларның паарынанъ сыххан
Пала чоғыл, үрен-гөлі чоғыл.
Ах Хан, Ах ой адына алтанып,
Халых албат чонына
Улгү-чаргы сал чөредір,
Хадарған малының санын ал чөредір.
Ах Ханның үлгүзі, чаргызы
Хатыг үлгү-чаргы полған.
Халых албат чонын
Угаа сидік чуртта чуртапчададыр.
Чахсы ат мүйген кизінің
Чахсы адын тудып аладыр,
Чахсы кип кискен кизінің
Чахсы кибін суурып аладыр.
Мал соғып, чонын азыри чоғыл.
Мал өлзе, өлген мал идіненъ,
Аны даа көместенъ, синненъ пиредір.
Ах Ханның чоны
Угаа чобағлыг чуртапча.
Ах Хан иргі чыл ирткенче чуртапчададыр,
Наа чыл читкенче чирлепчедедір.
Ах Олень Арыг абахайынанъ
Чииттенъ киреенче чуртап,
Пір дее чахсы чоохтаспаан.
Ас-тамах чип одырза,
Аба чили аларта көріп,
Пүүр чили пөлерте көріп одырчададыр.
Ах Олень Арыг абахай,
Ах Ханның чииттенъ киреенче чуртап,

Угаа тынъ түүліп,
Угаа тынъ хағылып парған.
Пір күн Ах Хан,
Иир тус пол парғанда,
Улуғ аалны аралы,
Ах ой адына алтанып,
Ах пайзанъ ибін көре,
Айланып, нанып одыр.
Ах пайзанъ ибіннъ алнында аттанъ түзіп,
Ах ой адын чечпее палғап,
Ах пайзанъ ибине к'ріп килген.
Ах хуу хуяғын суурып,
Іле тастап, ас-тамах чирге
Столға одырыбысхан.
Чир тапсабачанъ Ах Хан
Тапсап, чоохтап одыр:
— Ах Олень Арығ,
Арачын азынъ пар ба?
Ах Олень Арығ чоохтапча:
— Арачын ас хайдар кір парар,
Айран-хымыс парда.
Ізер көнннннъ пар полза,
Күннннъ дее іс.
— Пар полза,
Пірее тозор⁴ пир; — тидір.
Ах Олень Арығ пір тозор
Араға турғыс пирген,
Ах Хан ізіп одыр.
Пір тозор араға тооза іс салған,
Ікінчизін сурьбохча.
Ах Олень Арығ
Ікінчі тозорын турғыс пирген.
Ах Хан ікі тозор іскен,
Ікіденъ үске читкен.
Аннанъ андар Ах Хан араға ізібіскен.
Ізірібіскен Ах Хан.
Ізіктенъ төрге пастырып,
Көглеп чөредір:
— Чалбай турған чирнінъ үстүнде,
Чарып турған тигір алтында,
Аран-чула Ах ой аттынъ
Алнына түзер
Ат төрібеен;

Алын төрөөн Ах Ханны
Көдіріп тастыр.
Ир төрібеен!
Ах Ханнынъ пазы изенде,
Пір дее нимеденъ хорыхпа,
Алған кізім Ах Олень Арним.
Ізірігі улуғ Ах Хан
Чирге чалбайа одырыбысхан,
Арағох сурып одырадыр.
Ах Олень Арығ, ала сараа⁵ толдыра
Арачын ас урыбызып,
Ікі хулаханъ көдір киліп,
Ах Ханнынъ холына тудындырыбысхан.
Ала сараалығ арачын асты алып алып,
Ах Хан тооза ізібіскен.
Ах Хан көглеп-сарнап
Аар сабылып, пеер сабылып,
Чуулып анъдарылыбысхан.
Ах Олень Арығ көр тур.
Ах Хан чуул парған.
Ах Олень Арығ абахай
Ах пайзанъ ибденъ сығып килген.
Хараағы түн пол парған,
Ай хараазы пол парған,
Алтон чылтыс санал тур.
Түн хараазы пол парған,
Түбен чылтыс көрін тур.
Хараағы түнде Ах Олень Арығ
Улуғ аалны көр турча:
Хадарған мал
Халын чохчаға⁶ түс парған,
Халых албат чон халын уйгаа түс парған.
Узы-пазы көрінмес улуғ аал.
Улуғ аалны онънап-сынап көр турадыр.
Пір дее чирде от чараан чир көрне чоғыл,
Пір дее хыймыран чөрген нима көрне чоғыл.
Ах Олень Арығ чоохтан турчадыр:
— Мындағ улуғ аалда,
Мындағ улуғ чуртта
Хайди пір нима көрінмеді,
Хайди пір дее чирде от чарыбады?
Ах Олень Арығ хараағы түнде
Улуғ аалнынъ аразынзар пас сыххан.

Парирып, сағын парча:
— Аданъмынанъ Ах Хан
Сүме салчадыр полбазын.
Хорам, хачан айлан килзем,
Соғыл, саапчатпазын.
Пурулып, нандыра айлан килди.
Ах пайзанъ ибине чит килген,
Изеебиненъ алтын арчоллыг
Ах плат суурган, ізікке хыстыра чабысхан:
— Че, хорам, хачан айлан килзем,
Ах Хан сүмелен чадыр полза,
Мыннанъ пілербін.
Ананъ айланып, Ах Олень Арыг
Улуг аалнынъ аразынзар
Чүгүре-паза парыбысхан.
Улуг аалнынъ аразында
Пір дее от чараан чир чоғыл.
Пір дее хыймырап чөрген ниме чоғыл.
Улуг аалнынъ узына сыгара парган,
Улуг аалнынъ узына сых парып, тура түскен.
Пір дее ниме таптаан,
Пір дее ниме піл полбаан,
Анда турып, танънап, чапсып турча:
— Хайди мындаг улуг аалда,
Мынча көп чонда пірее дее
Чахсы кізі, сагыстыг кізі
Хайди чох полар?
Иди турыпчатханда,
Алында, хыбып тоолап от чарыбысхан.
Ах Олень Арыг көрзе,
Алында чир ибичек турча.
Аны көріп, хырина пас килген.
Көзенегі мал харынынынъ
Терізіненъ ит салган.
Ах Олень Арыг
Устыг салаазынанъ тизе пазыбызабас,
Пір харагын салып, көр тур.
Иней апсах кізі соолга⁸ от салыбысхан,
Отха чылынып, сістен турлар.
Аны көріп, Ах Олень Арыг айлан килген.
Айлан килип, парар чирін көр турча —
Ах пайзанъ ибінзер.
Иди турыпчатханда,

Хайзы хайзы чирде —
Чиринъ хыри чирде осхас —
Хатыг туйгахтыг аран-чула ат
Тігірті тігіреп ойлап килчедір.
Ырах тігіреен аран-чула ат —
Ах Хан чиріне чағын тігіреп сабылып одыр.
Ах Олень Арыг тынънап турчадыр.
Чағын тігіреп одырып,
Тынънап турза,
Чир ибичек Алтай сынга
Читіре ойлап килген.
Ах Олень Арыг, хорыгып,
Тігірезіп, халтыразып, турыбысхан:
— Аданынъ ачин полды,
Инейинъ хохайы⁹ полды.
Хараагы түнде хай ла чөрчедірбін?
Алтай сыннынъ үстүне
Аран-чула ат сыгара ойлап килген.
Ай сыхпас чирденъ ай сых килгендег,
Күн сыхпас чирденъ күн сых килгендег,
Алтай сынаынъ үстүнде
Чарых паланънабысхан.
Ах Олень Арыг, аны көріп, хорых парган.
Чир ибичектинъ хырина пас килип,
Чирге түндере чадыбысхан.
Алтай сыннынъ үстүненъ
Аран-чула ат ичеткендег.
Улуг аалнынъ алнынзар иніп одырғандаг.
Ах Олень Арыг, тігірезіп,
Халтырасчададыр:
— Хараагы түнде хай ла чөрдим ни?
Амды мині көр салза,
Ах ханым чайып, арыг тыным үзібізер.
Сырайын холнанъ туу тудынып,
Чирге түндере чатчададыр.
Алын кізінинъ ат тігірті
Аалнынъ пазындагы чир ибичексер килир.
Ах Олень Арыг көргенче, көрбим тіп,
Сырайын туу тудынып, тігіресчедедір.
Аран-чула ат
Чир ибичектинъ алында тохтапчатхандаг,
Молат суғлуғы хоолап чадыр.
Молат ижевъезі соолапчадыр.

Ах Олень Арыг тыгънапчатса,
 Алып кізі пүк-нах пазып,
 Чир ибичекке кіріп килиц.
 Ах Олень Арыг тура сегирген,
 Көзенегінінъ пилен тизігіненъ,
 Харағын салып, көр турыбысхан.
 Ізік азылыбысхан,
 Тигірденъ түскен ах хар осхас,
 Тамағын кискен хызыл хан осхас сырайлыг,
 Арыг сіліг, наа өскен
 Алып кізі кір килген.
 Час хаал¹⁰ чіли пүктел турадыр,
 Час хамыс чіли мондыл турадыр.
 Изен, миинді тіп турадыр.
 Апсах, инейненъ изеннезіп,
 Айлан парып одырыбысхан.
 Иней, апсах столларына,
 Хайдаг-полза тамах турғызып,
 Алып кізіні одыртыпчалар.
 Ах Олень Арыг көр турчадыр:
 Уғаа арыг, уғаа сіліг
 Наа өзіп одырған алып кізіденъ
 Апсах кізі сурча:
 — Хайдаг чирде чирліг полдынъ,
 Ноо сугда суглыг полдынъ?
 Аданъ, іченъ кем пол парды,
 Адынъ-соланъ ноо полды?
 Ырах па, чағын ма
 Аянынъ хуруп парчазынъ,
 Алып кізі, тіп, сурып одыр.
 Алып кізі чоохтапча:
 — Я, азыраан ада пілбедім,
 Абыдып, өскірген іче пілбедім.
 Хатыг ағастынъ хоолынанъ түскем ме
 Хатыг тастанъ сыхсарылып түскем ме.
 Ах чазынынъ ортызында
 Хан поэраха аттынъ үстүнде
 Ис пілін парғам.
 Ис піліне ле, изер хазында
 Пічік пазыл партыр,
 Аны көріп, хығырғам:

— Хамағында ай чарыхтыг
 Хан поэраха аттыг,
 Ус чарыхтыг Хан Кичегей тіп
 Адым-соламны пілгебін.
 Ырах, чағын хайдар парарчыпын,
 Палазы чох Ах Ханға
 Пала поларға килдібін.
 Палазы чох Ах Хан.
 Мині пала идінер бе полза?
 Урені чох Ах Ханға
 Урен поларға килдібін.
 Урені чох Ах Хан мині
 Урен идінченъ ме полза?
 Ханнынъ-пигнінъ ибіне
 Хараағы түнде кірерге чаратпадым,
 Атар танъ атса,
 Арыг күн хараағы сыхса, кірерге.
 Сірернінъ одынъар чараан,
 Хыбынынъар чараанын көріп килдібін.
 Ах Олень Арыг абахай,
 Аны истіп алып,
 Сах аннанъ пурулып,
 Ибінзер ойлап сыххан.
 Орінгеніненъ, чирге азағын
 Пасханын даа пілінмин, ойлап одырадыр:
 — Харын, палазы чох поэыма пала килді,
 Урені чох поэыма урен килді!
 Ах пайзанъ ибіне читіре ойлаан.
 Ізігін көрзе, алтын арчол ах плады
 Ізікке хыстыра
 Хайди чапхан, сах ідөк турчадыр.
 Ах Олень Арыг анда чоохтанған:
 — Че, чабал Ах Хан сынап чуулған полар.
 Ізік азып, кіріп килзе,
 Хайди чатхан Ах Хан,
 Сах іди чадып чадыр.
 Ах Олень Арыг анда чоохтап турадыр:
 — Аданъмынанъ Ах Хан
 Сынап чуулған полтыр.
 Ах Олень Арыг ол хараағызын
 Уйгу-чадыг чох тамах тимнеп чөредір.
 Сарғала танъ атчададыр,
 Сағыла күн сыхчададыр.

Көгере танъ атхан,
Көстеле кун сыххан.
Ах Хан турып килген.
Арыгланып, сiлiгленiп, столга одырыбысхан.
Ах Оленъ Арыг ас-тамах тимнебiскен.
Ах Оленъ Арыг пiлiп чөредiр,
Алып кiзi олох таа килерге чөр.
Олар иди тамах чiп одырғанда,
Улуғ аалны аралы,
Аран-чула ат тiгiреп пастыр килир.
Ах пайзанъ ибнiнъ алнына чидiп, тохтапчатханда.
Аран-чула аттынъ
Молат суғлуғы хоолапчададыр,
Алып кiзiнiнъ
Молат изенъези соолапчададыр,
Аттанъ түс чатханда.
Хаалхалыг iзiгi азылыбысхан.
Тигiрденъ түскен ах хар осхас,
Тамағын кискен хызыл хан осхас,
Арыг сiлiг алып кiзi кiрiп килген.
Час хаал чiли пүктелiп,
Изен тiп турадыр.
Час хамыс чiли мондылып,
Миндi тiп турадыр.
Ах Хан изен пирбеен,
Миндi тiбеен.
Ах Оленъ Арыг
Изенiн изенненъ ал турадыр,
Миндiзiн миндiденъ ал турадыр.
Изен, миндi ирткенде,
Алып кiзi сiрееге одырыбысхан.
Ах Хан пiр табыс тапси чоғыл,
Пiр дее чооғын чоохти чоғыл,
Ас-тамағын на чiп одырчададыр.
Ах Оленъ Арыг алып кiзiнi
Столга одыр тiбiзечiк,
Чабал Ах Ханнанъ хорых турадыр.
Ур, ас полғанда,
Ах Хан пазын көдiрiбiзiп:
— Одыр пеер, алып кiзi,
Тамах чеенъ — тапсабысхан.
Алып кiзi столга одырыбысхан.
Ах Хан симiс иттерiн

Позынның алнына тартхлап одырадыр,
Палтыр-пултыр идiн
Аалчы кiзее iдiбiзiп одырадыр.
Алып кiзi Ах Ханнынъ
Нога ас-тамағын аяп,
Харамнанып одырғанын пiлiп одырадыр.
Пiр кизек ит алып чеен,
Пiр самнах мүн iскен,
Столданъ турыбысхан.
Ах Хан: «Нога чiбедiнъ дее» — тiп тапсабаан.
Ах Оленъ Арыг тапсиға
Ахсы хыймырап парып,
Ах Ханнанъ хорығып, тапсабиныбысхан.
Ах Хан пазын көдiрiп, чоохтапча:
— Хайдаг чирде чирлiгiнъ,
Ноо сугда суғлыгышъ,
Аданъ, iченъ кем пол парды,
Ады-соланъ ноо полды?
Ырах па, чағын ма
Аян журуп парчатхан
Алып кiзi полып пардынъ?
Алып кiзi чоохтанча:
— Азыраан ада пiлбедiм,
Абыдып өскiрген iче пiлбедiм.
Хатыг ағастынъ хоолынанъ түскем ме,
Танъ, хатыг тастанъ
Сыхсарылып түскем ме?
Ах чазынынъ ортызында
Хан поэрах аттынъ үстүнде ис¹¹ пiр iгебiн.
Ис пiлiне ле, изер хазында
Пiчiк пазыл партыр,
Аны танып, хығырғам.
Хамағында ай чарыхтыг
Хан поэрах аттыг
Ус чарыхтыг Хан Кичегей ады-солам.
Хан Кичегей азахха тур килген,
Пöрiк-мелей холтыхха хыстырыбысхан,
Ах Ханнынъ алнында турып, чоохтап тур:
— Палазы чох Ах Ханға
Пала поларға килдiм.
Палазы чох, Ах Хан,
Минi пала идiндек.
Уренi чох Ах Ханға

Урен поларға килдѣбѣн.
Урені чох, Ах Хан,
Мині үрен идіндек.
Ах Ханнынъ азағына түзібіскен.
Ах Ханнынъ, хамах түзіп,
Харах чылайыбысхан:
— Адай табан, ит¹² табан,
Палазы чоғыл тіп, пазын килдінъ ме,
Урені чоғыл тіп, күліп килдінъ ме?
Ах Хан Хан Кичегейнінъ
Пазына, муңзурухнанъ саап,
Паарына тепкен.
Хан Кичегей ах пайзанъ
Ибнінъ ортызында тура түскен.
Ачырғанып, пузурған тур:
— Чил сабар саринъа чилеге полам, Ах Хан,
Суг сабар саринъа тулага полам.
Сых тізенъ, адайынъ полам.
Сыхсырыбыссанъ, турунынъ поларбын.
Палазы чох, Ах Хан, пала идін,
Урені чох, Ах Хан, мині үрен идін!
Хан Кичегей Ах Ханнынъ азағына
Ікінчизін түзібіскен,
Ах Хан: — Көрзенъ аны, — тидір, —
Палазы чох тіп,
Мині пазын тур,
Урені чох тіп, күл тур.
Ікінчизін Ах Хан
Хан Кичегейнінъ пазына
Муңзурухнанъ үс хати сапхан,
Паарынанъ тепкен.
Хан Кичегей тура түскен,
Харах чазын хаң ит турадыр,
Харағынынъ суун пус ит турадыр.
Ах Олень Арығ, аях-хамыссар айланъып алып,
Харах чазын ағыс турадыр.
— Олер чирге ыссанъ,
Олер чирге парарбын.
Палазы чох, Ах Хан,
Мині пала идіндек.
Чадар чирге ыссанъ,
Чадар чирге парарбын.
Урені чох, Ах Хан,

Мині үрен идіндек!
Ах Ханға пала пол полбин,
Ах Ханнынъ чирін иртіре парыбыссам,
Ады позымнанъ тас поларбын;
Палазы чох Ах Хан пала идінмезе,
Урені чох Ах Хан үрен идінмезе ...
Хан Кичегей, оорлап-сыхтап,
Ах Ханнынъ азағына түзібіскен.
Узінчизін алып кізі
Ах Ханнынъ азағына түзібіскенде,
Ах Хан сағынып одырыбысхан...
Ах Олень Арығ сыдап полбаан,
Тапсаң, чоохтабысхан:
— Экей, алған кізім, Ах Хан,
Алып кізі алдан тур,
Хайди пала идінмин турзынъ.
Пала идінібіс се,
Ах Хан Ах Олень Арыға
Муңзуруғын көзіт тур:
— Синінъ киреенъ чоғыл.
Ах Хан Хан Кичегейнінъ
Пазын көдірібіскен:
— Че, адай, азырылбалыңъ,
Пала идінербін, идінербін.
Сын оғылым полбассынъ,
Хул оғылым поларзынъ.
Хан Кичегей чоохтап тур:
— Хул даа полза, чарир,
Пала ла идін,
Хул оғылынъ даа поларбын.
Ах Хан чоохтапча:
— Алтай сыннынъ үстүнде чадарзынъ,
Чирім суум хадарчадарзынъ.
Хадарған малны хадарарзынъ,
Аал-хағыртха¹³ сабалаба.
Хан Кичегей: — Чарир, ада кізі, — тіп, —
Ах Ханнынъ ах пайзанъ
Ибіненъ сых чөрібіскен.
Ах Хан Ах Олень Арыға
Харлап-күрлеп турадыр:
— Хайдағ киреенъ полған синінъ тапсирға,
Пирее ниме полчатса,
Мин синінъ ханынъ чайарбын.

Хан Кичегей, Хан поэраха адына алтанып,
Улуғ аалны аралы парир,
Алтай сыннынъ үстүне сых парған.
Аархы сарин харап көр тур,
Хадарған мал ах чазаа,
Көк чазаа чайыл парған чөрлепче.
Хан Кичегей хадарған малны
Көре иніп түскен.
Көгін көглек, ырын ырлап,
Сугда турған малларны
Хырға сыгара сүріп чөрөдир.
Хырда чөрген малларны
Сугзар индире сүріп, көглек чөрөдир.
Иир тус пол парғанга,
Алтай сыннынъ үстүне сыгып килген.
Аттанъ түзіп, Хан Кичегей,
Хыйын түзіп, чадыпчададыр,
Улуғ аалны харап көрчедедир.
Улуғ аалнынъ істінде
Ах Ханнынъ чоны тынъ сидік чуртты чуртапча.
Хан Кичегей ол хараазын
Алтай сыннынъ үстүнде чадып хонған.
Ах Хан хара иртөк
Улуғ аалнынъ істінде
Чонга уйгу пирбин, хысхырчададыр:
— Чатхлап алгазар, тоғысха парбин.
Чонга чадыг пирбин, тоғысха сүрглепче.
Иди чадыпчатханда,
Ах Хан Алтай сынға сыгып килген,
Хан Кичегейнинъ хыринда турып,
Хадарған малын харап көр турадыр,
Хан Кичегейзер хылчанънап таа көрбеен.
Малын харап көріп алған,
Айланып, улуғ аалға
Паза нандыра ин түс парыбысхан.
Аннанъ андар Хан Кичегей
Күнөртізін мал хадарчададыр,
Хараа полза, Алтай сында чатчададыр.
Ах Хан күннинъ сыгадыр Алтай сынға.
Хан Кичегейнинъ хыринда турып,
Малын харап көредир.
Хан Кичегейге пир дее изен тир чоғыл.
Күннинъ сыхчанъ Ах Хан

Ус күн пазында сыгачы парыбысхан.
Ус күн пазында сыхчанъ Ах Хан
Он күн пазында Алтай сынға сыгадыр.
Хан Кичегей Алтай сыннынъ үстүнде
Иир тус полза,
Улуғ аалны харап көрчедедир.
Ах Ханнынъ чоны
Угаа чобарлыг чуртапчададыр.
Хара сүне сахлап парған
Тоғыстанъ нангланчададыр.
Иней хунайлар өзен, чиленьнерденъ
Сип-сен ле хасхлап,
Аалзар инглекчедедирлер.
Кизер киптері чоғыл, киптенъ чалаас,
Чир тамахтары чоғыл, астап чуртапча.
Күн харагы таға көленіп,
Иир тус ползох,
Улуғ аалнынъ істінде,
Сеек чатхан чили,
Ах Ханнынъ чоны чатхлапчададыр.
Тасхар-искер чөрген ние
Пир дее чох поладыр.
Хан Кичегей, чобалчатхан чонны көріп,
Чүрегі хайнапчададыр.
Пир күн хараагы түнде,
Хан поэраха адына алтанып,
Хадарған малзар ин түс парған.
Хадарған малнынъ аразында
Хан поэраха аттынъ ахсын чайхабысхан.
Хан поэраха ат мал аралы ойлап парған.
Алты ба, читі бе симіс пиилерні
Чоо урундырғлап парыбысхан.
Хан Кичегей Алтай сынға сыгып килген.
Алтай сыннынъ үстүнде,
Аттанъ түзіп, чадыпчатханда,
Атар танъ атып,
Арыг күннинъ харагы сыхчатханда,
Ах Хан, Ах ой адына алтанып,
Алтай сынға сых килген.
Хан Кичегей хыринда турып,
Хадарған малын харап көр тур.
Хан Кичегей, тур киліп, чоохтапча:
— Ада кізі, Ах Хан, кичегей күнде

Алты ба, читі бе мал ол парған.
Ах Хан чоохтапча:
— Олгеп парған полза,
Син аны чонга үлестіргеп пир синненъ,
Тіріг малны сохпа.
Ах Хан, Ах ой адын айландыра тартып,
Аал-хағыртсар иніп парған.
Хан Кичегей, Хан поэрах адына алтанып,
Хадарған малга ин түс парған.
Алты, читі хызыр пині сойып,
Хан поэрах адына артып,
Алтай сынға сых киледір.
Алтай сынны азып түскен,
Улуғ аалны көре.
Улуғ аалны узынанъ пасты,
Чонга ит үлестіріп парчадыр.
Чон, Хан Кичегейге өрініп, чоохтасчададыр.
Аппанъ андар Хан Кичегей
Хараағызын симіс малларын соғып,
Хан поэрах атха чүктеп,
Аалга киліп, чонга үлестір чададыр.
Хан Кичегей күннің хараа
Чонны чахсы азырабысхан.
Пір күн Хан Кичегей
Алтай сынның үстүнде көріп чагчадыр:
Улуғ аалның істінде
Күнде, таңда, иир полза,
Тасхар-іскер чөрген ниме
Пір дее чох полчанъ.
Улуғ аалның аразында чалаас палалар,
Ибденъ ибге ойлазып,
Ибденъ ибге чүгүрізіпче.
Улуғ-туруғ апсахтар,
Төге үстүне ікілерденъ одырғлап,
Пурунғыларын чоохтасча.
Ооллар, хыстар, анда-мында
Ырлазып, көглесче.
Ах Хан ах пайзанъ ибінде,
Күп¹⁴ төзегінде чатчатханда,
Ах пайзанъ ибін айландыра
Чылғылар күзүрезбіскен.
Ах Хан, төзегиненъ тура сегіріп,
Ах пайзанъ ибденъ сығып килзе,

Чылғы маллар тізірес тур теен,
Алты ба, читі бе пала ойлас парир.
Ах Хан улуғ аалның аразын көр турза,
Чалаас олғаннар
Ибденъ ибге чүгүрісче.
Улуғ-туруғ апсахтар, ікілерденъ одырып,
Пурунғыларын чоохтасча.
Анда-мында ооллар, хыстар,
Ойын идіп, көглесче.
Ах Хан, аны көріп,
Хамах түндеріліп, харах чылайып
Ах пайзанъ ибине кір килген,
Ах Оленъ Арығ абахайын соғыбысхан:
— Хайдаг сүскүнні
Мин пала идінмес полғабын,
Синненъ пол парған.
Хайраң мадымны тоозар нимені
Пала идінбіскем.
Ах Оленъ Арығ абахайның,
Ханын чайып, сапхлап турадыр.
Соға-соға парғанда,
Ах Оленъ Арығның табызы чіткенде,
Сірес алтына кире тебіскен.
Күп төзегіне пас парып, Ах Хан,
Ойда туура надып, сағынчададыр:
«Хайди-пу Хан Кичегейні өдірченъ полар».
Сағыснанъ саналчададыр,
Көгісненъ күресчедедір.
Изептеп, сағынчатса,
Хас-хачанда, чиит туста,
Чирнінъ үстүн ханнанъ ханга чөрген.
Ханнанъ ханга чөріп,
Тастығ пөзік сынға сыххан.
Тастығ сынның алтында,
Хан талай суғның хазында
Хадарған малның ээзі,
Халых чонның ханы
Хара ой аттығ Хараты Хан,
Узүлер тыны чоғыл анынъ,
Төгілер ханы чоғыл анынъ.
Хара ой аттығ Хараты Ханнанъ,
Хорығып, аал-хағыртха иминъ,
Айланып нанған Ах Хан:

— Адыр, тохта, Хан Кичегей,
Хараты Хан чиріне ыза пирзем,
Ах ханынны чайар,
Арыг тынынны үзер.
Ах Хан иди сағынып алған.
Ол хоныгын хонғаннар.
Саргая танъ атчадыр,
Сағыла күн сыхчадыр.
Ах Олень Арыг тур килген,
Прай ханга-суға пат парған.
Ханын-сөблін чуунып,
Ибнигъ истінде хан чайыл парған,
Аны чууп, арыглап чөредір.
Ах Олень Арыгнынъ
Харагы, хулагы тун парған,
Ах Хан прай туу сапхлап салған.
Ах Олень Арыг
Столға тамах тимнеп чөр.
Ах Хан тур килген,
Арыгланып, сілігленіп,
Столға тамах чирге одыр.
Тамах чіп, азыранып одырғанда,
Аал аралы аран-чула ат
Тигіреп пастыр килір.
Ах пайзанъ ибнигъ алнына чидіп,
Ат палғачанъ чечпе төзінде тура түсче.
Аран-чула ат
Молат суғлуғын хоолада тайнапча,
Алып кізінінъ
Молат ізенъезі соолапча.
Ах пайзанъ ибнигъ ізігі азылыбысхан,
Арыг сіліг, үс чарыхтыг
Хан Кичегей кіріп килген.
Ізен сала, изен тіп турадыр,
Ах Хан: — Изенок, миндок,
Одыр, одыр, Хан Кичегей,
Столға тамах чирге, — тіп тур.
Хан Кичегей стол кистіне одырыбысхан,
Ах Хан чоохтап одыр:
— Син, Хан Кичегей,
Хайди аалға инмин,
Алтай сыннынъ үстүнде ле чадыпчададырзынъ?
Аал-хағыртха иніп одыр,

Азыранып төзынны парып одыр.
Ах Олень Арыг абахайнынъ
Ікі харагы тун парған,
Аях-хамис салчанъ чирзер айлан париз.
Харах чазын агыс чөредір,
Аннагъ айланып столға килизе,
Харах чазын чызынып чөредір.
Ах Хан чоохтапча:
— Хан Кичегей, — тидір, —
Пу іченъ ме, ноо нимень
Ах Олень Арыг,
Сини күннигъ сағып полбин,
Сини хариға ойлап чөріп,
Ізікке, иркінге урунып,
Көріп одырзынъ ма,
Харагы хайди тунглап парған?
Аданъмынанъ, Хан Кичегей,
Хынза син сағынып одыр полазынъ,
Минок сапхлап салғам,
Минок сох салғам тіп.
Мин яны пір дее хати
Көксим көдіріп, көксебеем,
Холым көдіріп, саппаам.
Че, Хан Кичегей, мининъ
Саға пір чоохтир чоғым пар.
Чарадарзынъ ма чоохтирға?
Хан Кичегей чоохтапча:
— Чарир, чоохта, чоохта,
Ада кізі Ах Хан.
Олер чирге ыссанъ,
Олер чирге парам,
Чадар чирге ыссанъ,
Чадып олер чирге парам.
Ах Хан чоохтапча:
— Хан Кичегей, — тіпче, —
Мининъ өстіг, ыырлыг, хачаннанъ хыныспин,
Чуртапчатхан алып пар.
Мыннанъ мындар,
Тастыг сыннынъ алтында,
Хан талай суғнынъ хазында
Хадарған малнынъ ээзі,
Халых фоннынъ ханы
Хара аттыг Хараты Хан

Мининъ бстигъ ырылим.

Син, анынъ чирине парып,
Хара ой аттыгъ Хараты Ханнынъ
Сыртынанъ сырт хайыс сойып,
Икі пас иргегін кизіп, ағылзанъ,
Чарым оғылым поларзынъ;
Малнынъ чарымы сини полар,
Чоннынъ чарымын саға пирем.
Хан Кичегей столданъ тур парған, чоохтапча:
— Ада кизи, Ах Хан, парарбын.
Хараты Ханнынъ чирине чидербин.
Алнынанъ аспахтазып,
Арт соонанъ анымчохтазып,
Хан Кичегей ах пайзанъ ибденъ сых чөрибискен,
Хамағында ай чарыхтыгъ,
Хан поэрах адына алтанып,
Чөрип сых парир.
Ах Хан ах ибінде,
Ах Олень Арығны соғып,
Оорладып, сыхтатчададыр.

3.

Хан Кичегей улугъ аалны аралы парир,
Арғал чонга чоохтап парча:
— Харағы силигъ чахсы чоным,
Арғал чаттынъ¹⁵ чирине парчадырбын.
Арғал чаттынъ чирінде
Аспин-өлбин айлан килзем,
Ах Хан адамнынъ
Сын оғылы полбазам даа,
Чарым оғылы поларбын,
Тооза нименинъ ээзи полбазам даа,
Чарым чоннынъ пазы полам,
Чарым малнынъ ээзи полам.
Халых чон Хан Кичегейни
Алғап-сулғап чададыр:
— Парғаннынъ пазы пол, Хан Кичегей,
Килгеннинъ кичии пол, Хан Кичегей.
Чоллаанда — чолынъ ползын,
Чолдағызы сини ползын.
Ааллаанда — алнынъ ползын,

Ааллаанда сини ползын! —

Чон Хан Кичегейни иди алғап,
Иди сулғап калғаннар.
Хан Кичегей, Алтай сыннынъ үстүне сых парып,
Нандыра хылчанънап,
Аалны көр турыбыскан.
Ах Хан, изигін азып, күл сазып,
Күлдиң, Хан Кичегейни харғап, сөлепче:
— Парған изинъ пар ползын,
Пазы айланган изинъ чох ползын.
Хан Кичегей көрзе дее, көрбеечик,
Пилзе дее, пилбеечик,
Хайдар парар чирин харап турыбыскан.
Хараты Ханнынъ чирі, изептеп турза,
Сах пиди парыбысса,
Сах анда полар.
Хан поэрах ат Хараты Хан чирин көре,
Кирилип-сүүлүп, ойлап сых парған.
Ачыргастыгъ ах чазылар
Аран-чула аттынъ арт¹⁶ соонда.
Көп айланып халчададыр;
Изиргестиг ин чазылар
Ир чахсыннынъ арт соонда,
Көп ибирилип, халчададыр.
Адазы Ах Ханнынъ чирі
Ағылданъ ырах чат халды,
Арғал чаттынъ чирине сабыл парчададыр.
Тастыгъ, пөзик сын көринген.
Хан поэрах ат,
Тастыгъ сынға чигіре ойлап,
Сегіріп, сығара ойлап килген.
Тастыгъ сыннынъ үстүнде тура түскен.
Хан Кичегей аархы сарин көрип турыбыскан:
Хан талай суғны хастада
Халых чон чуртапча.
Ах чаззаа, көк чаззаа
Хадарған мал чайылча.
Улугъ аалнынъ ортызында
Хан-лигининъ иби турча.
Ах пайзанъ ибининъ алнында,
Ат палғачанъ чечпеде,
Аран-чула Хара ой ат
Ағаа хости Ах халтар ат,

Наа ат синіне чит парган,
Пар тиміненъ, пар сүміненъ турча.
Хан Кичегей, сағыснанъ саналызып,
Көгисненъ күрезіп, турчадыр:
Аал-хағыртха инеенъ зе.
Алып кізі сыртынанъ
Сырт хайыс чир сойдырбас,
Ікі пас иргегін чир кистірбес.
Хан Кичегей аттанъ түзіп,
Тастыг сыннынъ үстүнде хыйгы салган:
Час чарылып, үлгер үзіл тургандаг.
Анынъ табызы, үні читкен туста
Хараты Хан ах пайзанъ
Ибіненъ сых килген.
Хан талай суғны көре пас парир.
Хан талай суғнынъ хазында,
Хара тас иблерденъ
Алтон алып сығарыбысхан.
Алтон алып хаалала хатхырзыпчадыр,
Күүледе күлісчедедір:
— Ханча чылға читкенче
Ирігіп чатхан полғабыс.
Иріккенібіс, пурухханыбыс
Иртірер ниме килді.
Алыптар Тастыг сынны көре чүгүр килчедір.
Тастыг сыннынъ үстүне
Сығара ойлас киліп,
Хан Кичегейні, адай чіли, абылазыбысханнар.
Хан Кичегей алты күнге читкенче
Азағын пас полбин чөредір,
Алыптарнынъ холында чөрібіскен.
Читі күнге читкенче чирге пас полбин,
Күлүктернінъ холында чөрібіскен.
Алты күнніңъ пазында, азах пазып,
Алыптарнанъ анда алызыбысхан.
Читі күнніңъ пазында, чир пазып,
Күлүктерденъ анда күрезібіскен.
Хараты Хан чирінде,
Айнынъ харағы тулғалып,
Ах тубан оралчададыр.
Күнніңъ харағы тулғалып,
Көк тубан оралчададыр.
Тағ талал турадыр,

Талай суу салгыл турадыр.
Хан Кичегей алтон алыптанъ тудызып,
Иргі ай иртізіп,
Наа айға чилісчедедір.
Хан Кичегей
Онънап сынап көр чөрзе,
Алыптарданъ тудыс чөріп,
Чир пөзігі Тастыг сыннанъ
Индіре тудыс килген.
Ағыпчатхан Хан талай суғнынъ хазында
Алтон алыптанъ анда алызып,
Анда күрезіп чөр.
Ағыпчатхан Хан талай суғда
Хырых пістіг тимір талғы айланчадыр,
Хырых пізіненъ
Хыбын тоолап,
Чалын оралчададыр.
Алтон алып Хан Кичегейні
Хырых пістіг тимір талгаа
Кире тастирға харас чөредірлер.
Хан Кичегей сағын чөрзе,
Хырых пістіг тимір талгаа
Кире тастабысса,
Інек чыстир нині чох,
Адай чалғыр ханы чох ол халар.
Хан Кичегей ачырганыбысхан, пузурғаныбысхан,
Чобағдыг чооғын чоохтап чөредір:
— Хабырғаданъ хайызарлығлар
Піди хайысхлапчададыр.
Хабырғаданъ хайызары чох Хан Кичегей
Піди ол халар полар ба?
Тустанъ турызар чахсылар
Піди турысхлапчададыр.
Тузынанъ турызары чох Хан Кичегей
Тимір талгаа кіріп, өлер полар ба?
Хамах түзіп,
Харах чылайыбысхан.
Алнынъ чөрген алып кізіні
Көдірібіскен Хан Кичегей.
Ус айланып, үс ибірлібіскен,
Көдір парып,
Алып кізіні
Хырых пістіг тимір талгаа тастаан.